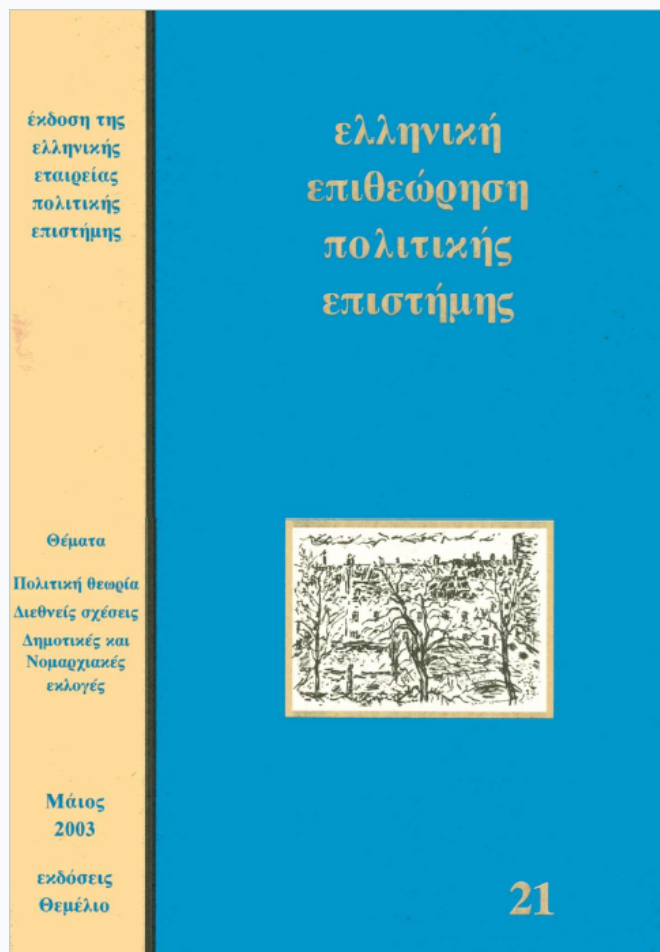

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 21, Αρ. 1 (2003)

Αυτοδιοικητικές εκλογές 2002: Αποκλίσεις, κόμματα και οι δύο «λογικές» των εκλογών

Γεράσιμος Μοσχονάς

doi: [10.12681/hpsa.14761](https://doi.org/10.12681/hpsa.14761)

Copyright © 2017, Γεράσιμος Μοσχονάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μοσχονάς Γ. (2017). Αυτοδιοικητικές εκλογές 2002: Αποκλίσεις, κόμματα και οι δύο «λογικές» των εκλογών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 21(1), 106–135. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14761>

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ 2002: ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ,
ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΟ «ΛΟΓΙΚΕΣ» ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ**

Τα τελευταία χρόνια έχει βαθμιαία διαμορφωθεί στη χώρα μια νέα πραγματικότητα στην τοπική αυτοδιοίκηση, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια. Με αναβαθμισμένες δυνατότητες και αυξημένους πόρους, με νέα αυτοπεποίθηση, φορέας επίσης παλαιών παθογενειών που χαρακτηρίζαν άλλοτε (και χαρακτηρίζουν και σήμερα) την κεντρική διοίκηση, η Τ.Α. αποτελεί ένα ζωτικό στοιχείο του εθνικού θεσμικού συστήματος αλλά και του δημοκρατικού-εκλογικού «παιγνιδιού». Η νέα ταυτότητα της Τ.Α. συντίθεται από διαφορετικά και αντιφατικά υλικά. Ωστόσο, ένα είναι βέβαιο: η σύγχρονη Τ.Α. είναι ένα πεδίο με μεγαλύτερο (σε σύγκριση με το παρελθόν) βαθμό αυτονομίας σε σχέση με το κράτος, τους πολιτικούς της εθνικής πολιτικής σκηνής και τα πολιτικά κόμματα: έχει τα δικά της προβλήματα, τη δική της αντζέντα, τους δικούς της πρωταγωνιστές, τους δικούς της κανόνες, τις δικές της τοπικές «σκηνές». Λειτουργεί –ακριβέστερα: πολλοί θεωρούν ότι λειτουργεί– στη βάση μιας διαφορετικής σε σχέση με το κεντρικό πολιτικό σύστημα λογικής, αυτής που συχνά αποκαλείται «αυτοδιοικητική λογική».

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου είναι οι νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές και, ειδικότερα, η διαφοροποίηση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτοδιοικητική και βουλευτική ψήφο. Η σύγκριση γίνεται με βάση τα φυσικά *συγκρίσιμα* ζεύγη εκλογικών αναμετρήσεων, ακολουθεί δηλαδή τον κανόνα της σύγκρισης των νομαρχιακών (ή δημοτικών) εκλογών με την *αμέσως προηγούμενη* βουλευτική αναμέτρηση. Συγκρίνονται, συνεπώς, οι νομαρχιακές (και δη-

* Ο Γεράσιμος Μοσχονάς είναι αναπληρωτής καθηγητής στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

** Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τον Πέτρο Ιωαννίδη και την Βασιλική Στάγια, μέλη της Ομάδας Μελέτης των Ελληνικών Εκλογών στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου της οποίας υπεύθυνος είναι ο Γεράσιμος Μοσχονάς.

μοτικές) του 2002 με τις βουλευτικές του 2000 και οι νομαρχιακές (και δημοτικές) του 1998 με τις βουλευτικές του 1996. Η υπόθεση εργασίας που υπάρχει πίσω από τους βαθμούς διαφοροποίησης της εκλογικής συμπεριφοράς είναι απλή. Όσο μικρότερη είναι η διαφοροποίηση της ψήφου, τόσο οι «τοπικές» σκηνές (που στη πραγματικότητα, σε ένα πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από ισχυρή «εθνικοποίηση» της ψήφου, δεν είναι σχεδόν ποτέ καθαρά «τοπικές») μοιάζουν με μικρογραφίες της κεντρικής πολιτικής σκηνής και όσο μεγαλύτερη η διαφοροποίηση, τόσο περισσότερο οι τοπικές σκηνές είναι πράγματι «τοπικές», υπό την έννοια ότι λειτουργούν στη βάση μιας λογικής ή λογικών που δεν ταυτίζεται (-ονται) με εκείνη του κεντρικού πολιτικού συστήματος.

Η μελέτη των νομαρχιακών και δημοτικών εκλογών του 2002 περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

1. Ανάλυση της διαφοροποίησης ψήφου μεταξύ των νομαρχιακών και των βουλευτικών εκλογών. Η ανάλυση αφορά τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα, το ΠΑΣΟΚ και τη Ν.Δ.

2. Ανάλυση της διαφοροποίησης ψήφου μεταξύ των δημοτικών και των βουλευτικών εκλογών. Η ανάλυση επίσης αφορά τα δύο μεγάλα πολιτικά κόμματα.

3. Απάντηση στο ερώτημα πώς και σε ποιο βαθμό οι νομαρχιακές εκλογές 2002 διαφέρουν από τις βουλευτικές εκλογές, τις εκλογές «πρώτης τάξης».

4. Ερμηνεία των διαφορών ανάμεσα σε αυτοδιοικητικές και βουλευτικές εκλογές.

5. Ανάλυση, με δεδομένο το αυτοδιοικητικό εκλογικό –αλλά και θεσμικό– τοπίο, του ρόλου των πολιτικών κομμάτων και της σχέσης τους με την Τ.Α.

Κάθε μελέτη του αυτοδιοικητικού εκλογικού στίβου αποτελεί συγχρόνως μια έμμεση μελέτη της εθνικής πολιτικής και των τάσεων που τη διακρίνουν. Από το σύνολο των δεδομένων δεν αναδεικνύεται απλώς η πραγματικότητα ενός τοπικού εκλογικού πεδίου που έχει αλλάξει αλλά, επίσης, η μεταμόρφωση του εθνικού εκλογικού πεδίου. Οι μεγάλες αλλαγές στο χώρο της Τ.Α. αποτελούν τον καθρέπτη μιας κοινωνίας που αναζητεί νέους δρόμους, οργανώνεται γύρω από νέες πολιτικές και κοινωνικές αξίες και αποδίδει έναν νέο ρόλο στην πολιτική, τοπική και εθνική. «Το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του νορβηγικού κοιμματικού συστήματος», έγραφαν το 1997 σε μια μελέτη τους για τη Νορβηγία οι Kaare Strom

και Lars Svasand, «έγκειται στο μέγεθος του δράματος που θα παρατηρήσουμε: στην έκταση και στην ταχύτητα της κοινωνικής αλλαγής και στη μεγάλη ισχύ της οργανωτικής απάντησης».¹ Η έκταση της αλλαγής των εκλογικών συμπεριφορών και η ισχύς της οργανωτικής απάντησης των ελληνικών κομμάτων είναι, σε μεγάλο βαθμό, το αντικείμενο της παρούσης μελέτης.

Κάθε εκλογική ανάλυση που επιλέγει να δει το αντικείμενο της, στη συγκεκριμένη περίπτωση: τις νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου 2002, από μία –και μόνο μία– γωνία θέασης, είναι κατ' ανάγκην σχηματική. Η μελέτη που παρουσιάζεται εδώ, μελέτη των πρόσφατων αυτοδιοικητικών εκλογών μέσω της σύγκρισης –και με κριτήριο τη σύγκριση– με τις βουλευτικές εκλογές, προσεγγίζει το αντικείμενό της μονομερώς. Δεν μπορεί, συνεπώς, να περιγράψει παρά ένα μικρό μέρος της εκλογικής πραγματικότητας της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης.

1. Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΨΗΦΟΥ

Η σύγκριση των ποσοστών που συγκέντρωσαν τα κόμματα στις βουλευτικές εκλογές του 2000 με τα αντίστοιχα που συγκέντρωσαν οι επίσημοι υποψήφιοί τους στον πρώτο γύρο των νομαρχιακών εκλογών επιτρέπει να καταγραφούν σημαντικές διαφοροποιήσεις συμπεριφοράς των εκλογέων (που, φυσικά, ισοδυναμούν με διαφοροποιήσεις στην εκλογική επιρροή των κομμάτων ανάμεσα στις βουλευτικές αφενός και τις νομαρχιακές εκλογές αφετέρου). Θα χρησιμοποιήσουμε τον καθιερωμένο όρο *αποκλίσεις* για αυτές τις διαφοροποιήσεις συμπεριφοράς και επιρροής. Για τη διαμόρφωση μιας συνολικής και, κατά το δυνατόν, ακριβούς εικόνας, υπολογίσαμε τις αποκλίσεις στο σύνολο των νομών (αλλά και των μεγάλων δήμων της χώρας: πρωτεύουσες νομών και δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων), χρησιμοποιώντας διαφορετικές κλίμακες μεγέθους οι οποίες ακριβώς ανταποκρίνονται σε διακριτούς βαθμούς διαφοροποίησης της κομματικής επιρροής (0% έως 3%, 3,01% έως 6% κλπ.). Οι κλίμακες μεγέθους καταγράφουν τη διαφορά του νομαρχιακού (ή δημοτικού) εκλογικού ποσοστού ενός κόμματος σε σύγκριση με

1. Kaare Strom - Lars Svasand (επιμ.), *Challenges to Political Parties: The Case of Norway*, University of Michigan Press, Michigan 1997, σ. 23.

το βουλευτικό εκλογικό του ποσοστό στην ίδια γεωγραφικά περιοχή ανεξαρτήτως εάν το ποσοστό αυτό έχει θετικό πρόσημο (που σημαίνει άνοδο επιρροής σε σχέση με τις βουλευτικές εκλογές) ή αρνητικό.² Είναι προφανές ότι, όσο μικρότερες είναι οι αποκλίσεις, τόσο πιο πολύ οι νομαρχιακές (ή δημοτικές) εκλογές προσεγγίζουν τις βουλευτικές (ως προς τον χαρακτήρα, τη διάταξη και τη συγκριτική επιρροή των κομματικών δυνάμεων): όσο δε μεγαλύτερες είναι οι αποκλίσεις, τόσο πιο πολύ διαφέρουν από τις βουλευτικές. Όσο μικρότερες είναι οι αποκλίσεις τόσο το φαινόμενο της *διαφορετικής στρατηγικής ψήφου*³ των εκλογέων είναι λιγότερο ισχυρό, όσο μεγαλύτερες, τόσο η ψήφος *à la carte* είναι ισχυρότερη.

Η παρατήρηση των δεδομένων, καταρχήν στις νομαρχιακές εκλογές, επιτρέπει τις παρακάτω διαπιστώσεις:

Α. Η *μέση* διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου στο σύνολο των νομών της χώρας (εκτός υπερνομαρχιών) είναι περίπου –για την περίοδο 2002-2000– ίδιου μεγέθους για τα δύο μεγάλα κόμματα (6,38% για το ΠΑΣΟΚ, 6,43% για τη Ν.Δ.). Εμφανίζει

2. Στον υπολογισμό λαμβάνονται υπόψη μόνο τα νομαρχιακά και δημοτικά ποσοστά των επίσημων (ή ατύπως επίσημων) υποψηφίων των δύο μεγάλων κομμάτων. Είναι προφανές ότι δεν αθροίζονται στο ποσοστό ενός κόμματος τα ποσοστά συγγενών ψηφοδελτίων (παράδειγμα: τα ψηφοδέλτια των λεγόμενων «ανταρτών»). Η τέτοια άθροιση, που ακολουθείται συστηματικά από άλλες προσεγγίσεις, είναι χρήσιμη όταν ο στόχος είναι η αποτίμηση της συνολικής εκλογικής επιρροής των κομμάτων και η «προβολή» σε εθνικό επίπεδο του νομαρχιακού εκλογικού αποτελέσματος. Είναι, όμως, παραμορφωτική του νομαρχιακού εκλογικού αποτελέσματος όταν ο στόχος είναι (όπως εδώ) η εμφάνιση στις διαφορές ανάμεσα σε νομαρχιακή (ή δημοτική) και βουλευτική ψήφο. Η κατάτμηση της εκλογικής προσφοράς είναι στοιχείο της «ιδιοπροσωπίας» των αυτοδιοικητικών εκλογών. Η εκ των υστέρων «ενοποίηση» της –επί χάρτου, από τον αναλυτή– παραμορφώνει και τις επιλογές των υποψηφίων, και τη βούληση των εκλογέων, και τον χαρακτήρα των εκλογών. Είναι προφανές, επίσης, ότι στην περίπτωση συμμαχικών ψηφοδελτίων (παράδειγμα: ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ) η σύγκριση νομαρχιακού (ή δημοτικού) αποτελέσματος με το αντίστοιχο βουλευτικό γίνεται στη βάση του αθροιστικού ποσοστού που έλαβαν στις βουλευτικές εκλογές τα κόμματα που συμμετείχαν στις αυτοδιοικητικές. Για λόγους εικολίας, αποδίδονται στο ΠΑΣΟΚ και στη Ν.Δ. οι προκύπτουσες διαφοροποιήσεις, ενώ στην πραγματικότητα οι διαφοροποιήσεις αυτές αφορούν τα συμμαχικά ψηφοδέλτια και, συνεπώς, όσα κόμματα συμμετείχαν στη συγκρότηση τέτοιων ψηφοδελτίων.

3. Όρος του Ηλία Νικολακόπουλου, «Δημοτικές και Νομαρχιακές εκλογές στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία: Τα βασικά χαρακτηριστικά των εκλογικών αναμετρήσεων από το 1975 έως το 1998», *Τετράδια Αυτοδιοίκησης*, τχ. 2, Νοέμβριος 2002, σ. 49.

δε αυτή η διαφοροποίηση μια ελαφρά αύξηση σε σύγκριση με την αντίστοιχη διαφοροποίηση της περιόδου 1998-1996 (βλ. πίνακας 1). Η αύξηση αυτή οφείλεται αποκλειστικά στη μεγαλύτερη απόκλιση που παρουσιάζει η περιφερειακή επιρροή της Ν.Δ. σε σχέση με τις νομαρχιακές του 1998.⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μέση απόκλιση νομαρχιακής και βουλευτικής ψήφου (1996-2002)

ΝΟΜΟΙ	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.
1998-1996	6,64%	5,29%
2002-2000	6,38%	6,43%
ΥΠΕΡΝΟΜΑΡΧΙΕΣ	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.
1998-1996	4,21%	3,90%
2002-2000	1,33%	5,27%

Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση της Ν.Δ., για το 2002-2000, περιλαμβάνονται 46 νομοί. Δεν περιλαμβάνεται ο νομός Λασιθίου, στον οποίο δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, για το 2002-2000 και το 1998-1996, περιλαμβάνονται 46 νομοί. Δεν περιλαμβάνεται ο νομός Λέσβου, στον οποίο δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα.

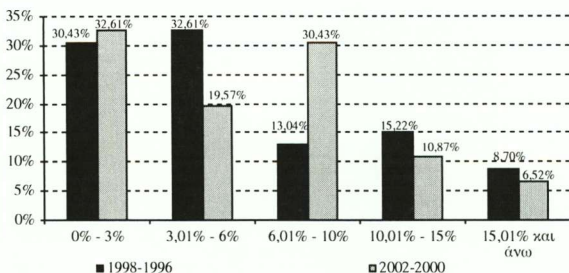
Β. Αντιθέτως, η διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου στις 3 υπερνομαρχίες εμφανίζεται μετρίως μειωμένη σε σύγκριση με το ζεύγος εκλογών Ν1998 - Β1996 (πίνακας 1). Η μείωση της μέσης απόκλισης οφείλεται στη συμπεριφορά του ΠΑΣΟΚ, οι εκλογικές επιδόσεις του οποίου στις Ν2002 βρίσκονται πολύ κοντά σε εκείνες των Β2000. Και στην περίπτωση των υπερνομαρχιών, η επιρροή της Ν.Δ. εμφανίζεται να διαφέρει σημαντικά από τη βουλευτική επιρροή της (Β2000), διαφορά που οφείλεται κατά πολύ (όχι, όμως, αποκλειστικά) στο «φαινόμενο Τζαννετάκου».⁵ Σε κάθε

4. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις που παρουσιάζει η Ν.Δ. (σε σχέση με το ζεύγος εκλογών 1998Ν/1996Β) οφείλονται αναμφίβολα και στην αδυναμία του κομματικού της μηχανισμού να αποτρέψει την εμφάνιση ισχυρών «αντάρτικων» ψηφοδελτίων σε εννέα νομαρχίες (Η. Νικολακόπουλος, «Εκλογές για την Τοπική Αυτοδιοίκηση 1975-2002: Ιστορική αναδρομή και άξονες ερμηνείας», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 13, Οκτ.-Νοε.-Δεκ. 2002, σ. 40).

5. Αναλυτικά: η απόκλιση της Ν.Δ. για τις εκλογές Ν2002/Β2000 (σε σχέση με

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

ΠΑΣΟΚ: Κλίμακα αποκλίσεων νομαρχιακών-βουλευτικών εκλογών (1996-2002)

Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, για το 2002-2000 και το 1998-1996, περιλαμβάνονται 46 νομοί. Δεν περιλαμβάνεται ο νομός Λέσβου, στον οποίο δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα.

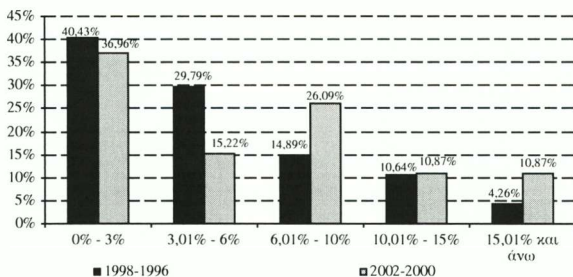
περίπτωση, στο σύνολο των νομών και των υπερνομαρχιών είναι αξιοπαρατήρητο ότι η εκλογική επιρροή του ΠΑΣΟΚ εμφανίζεται πιο «συγκεντρωμένη» σε σχέση με το 1998, κάτι που δεν ισχύει για τη Ν.Δ. Ειδικά για τις 3 υπερνομαρχίες, η συνολική μείωση της μέσης διαφοροποίησης νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου μπορεί να αποδοθεί στη στρατηγική της πολιτικοποίησης και πόλωσης (στη βάση εθνικών διακυβευμάτων) των νομαρχιακών εκλογών που υιοθέτησαν η Ν.Δ. και το ΠΑΣΟΚ (όπως και το ΚΚΕ-ΔΗΚΚΙ). Οι επιπτώσεις της στρατηγικής αυτής ήταν αναμενόμενο να αποτυπωθούν κατεξοχήν στο εκλογικό αποτέλεσμα των υπερνομαρχιών.

Η πρώτη αυτή γενική εικόνα καταγράφει την εθνική τάση, δεν καταγράφει τις επί μέρους –κατά νομό ή ομάδες νομών– τάσεις. Χρειάζεται συνεπώς να συμπληρωθεί. Η λεπτομερέστερη εξέταση των τάσεων επιτελείται μέσω των διαγραμμάτων 1 και 2 που αποτυ-

το ζεύγος εκλογών Ν1998/Β1996) είναι μεγαλύτερη στις υπερνομαρχίες Αθηνών-Πειραιώς (+6,67%), Καβάλας-Ξάνθης-Δράμας (+2,26%) και μικρότερη στην υπερνομαρχία Έβρου-Ροδόπης (-4,83%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Ν.Δ.: Κλίμακα αποκλίσεων νομαρχιακών-βουλευτικών εκλογών
(1996-2002)

Στις περιπτώσεις σημαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση της Ν.Δ., για το 2002-2000, περιλαμβάνονται 46 νομοί. Δεν περιλαμβάνεται ο νομός Λασιθίου, στον οποίο δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα.

πώνουν κατά κλίμακα μεγέθους τη διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής επιρροής. Η ανάγνωση των διαγράμμάτων 1 και 2 επιτρέπει να έχουμε μια ακριβέστερη εικόνα των αποκλίσεων κατά κόμμα. Δείχνει δε ότι η εκλογική αριθμητική των νομαρχιακών διαφέρει σημαντικά από την αριθμητική των βουλευτικών εκλογών.

Γ. Η απόκλιση νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου των δύο μεγάλων κομμάτων για την περίοδο 2002-2000 τοποθετείται στην πλειοψηφία των νομαρχιών στις δύο πρώτες ζώνες της κλίμακας (0% έως 3% και 3,01 έως 6%). Το ΠΑΣΟΚ και η Ν.Δ. σε 24 νομαρχίες (βάση: οι 46 νομαρχίες που λαμβάνονται υπόψη, ήτοι σε περίπου 52% του συνόλου) παρουσιάζουν μια απόκλιση σε σχέση με τα βουλευτικά τους ποσοστά που δεν υπερβαίνει το 6% (διαγράμματα 1 και 2). Στην πραγματικότητα η μέση απόκλιση στις ως άνω νομαρχίες είναι σαφώς μικρότερη του 6% (2,55% για το ΠΑΣΟΚ, 3,39% για τη Ν.Δ.). Συνεπώς, στις μισές περίπου νομαρχίες, τα δύο κόμματα βρίσκονται πολύ κοντά στα εθνικά εκλογικά ποσοστά τους, τάση που αποτελεί ισχυρή ένδειξη της στοίχισης νομαρχια-

κών/βουλευτικών εκλογών και, άρα, μιας αντιπαράθεσης που στις μισές και πλέον νομαρχίες της χώρας προσεγγίζει το μοντέλο των βουλευτικών εκλογών.

Δ. Εντούτοις, η καθαρότητα της πρώτης αυτής εικόνας μετριάσσεται από το γεγονός ότι η τάση αντιστοίχισης νομαρχιακών/βουλευτικών εκλογών –όταν παρατηρηθεί διαχρονικά– βαίνει φθίνουσα, τουλάχιστον σε σύγκριση με την περίοδο 1996-1998. Πράγματι, η σύγκριση αυτή δείχνει ότι το ΠΑΣΟΚ στις νομαρχιακές εκλογές του 1998 παρουσίαζε μια διαφοροποίηση ψήφου μικρότερη του 6% (σε σχέση με τα βουλευτικά ποσοστά του 1996) σε 29 νομαρχίες (περίπου 63% του συνόλου) και η Ν.Δ. σε 33 νομαρχίες (περίπου 70% του συνόλου). Το 2002 ο αριθμός των νομών στους οποίους η νομαρχιακή εκλογική αναμέτρηση μοιάζει με μικρογραφία της βουλευτικής έχει εμφανώς μειωθεί σε σχέση με το 1998 (διαγράμματα 1 και 2). Η σημασία αυτής της μείωσης γίνεται ακόμη μεγαλύτερη αν λάβει κανείς υπόψη ότι ο αριθμός των ψηφοδελτίων κομματικής ανυπακοής (οι λεγόμενοι «αντάρτες») περιορίστηκε σημαντικά το 2002, περιορισμός που συνέβαλε στην καλύτερη αντιστοίχιση της νομαρχιακής «εκλογικής προσφοράς» προς εκείνη των βουλευτικών εκλογών.⁶ Ο αυξημένος έλεγχος της δομής υποψηφιοτήτων, και άρα του εκλογικού ανταγωνισμού, από τα μεγάλα κόμματα λογικά θα έπρεπε να αυξήσει τον αριθμό των νομών που περιλαμβάνονται στις ζώνες απόκλισης 0%-6%. Ωστόσο, όχι μόνον αυτό δεν συνέβη αλλά, εν μέρει, συνέβη το αντίθετο. Τα αποτελέσματα του 2002 δεν επιβεβαιώνουν την υπόθεση της σύγκλισης εθνικής και περιφερειακής επιρροής των δύο μεγάλων κομμάτων. Αντιθέτως, η σύγκλιση είναι μικρότερη σε σχέση με το 1998. Σε σχέση με το 1998 τα κόμματα έλεγξαν καλύτερα την εκλογική προσφορά. Δεν κατάφεραν όμως να ανταποκριθούν σε μια περισσότερο από ποτέ διαφοροποιημένη και εσωτερικά αντιφατική εκλογική ζήτηση.

Ε. Άξιο προσοχής είναι και το ποσοστό των νομαρχιών (περί-

6. Οι νομαρχιακές εκλογές του 2002, όπως αναφέρει ο Γιάννης Μαυρής, χαρακτηρίστηκαν από «μεγαλύτερη κομματικοποίηση των υποψηφίων και δραστικό περιορισμό των διπλών ψηφοδελτίων κομματικής απειθαρχίας, κατά περίπου 20%, σε σύγκριση με το 1998» (Γ. Μαυρής, «Η επιρροή των πολιτικών δυνάμεων στις Νομαρχιακές Εκλογές του 2002», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 13, Οκτ.-Νοε.-Δεκ. 2002, σ. 43). Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Π. Καφετζή, το 2002 ο μέσος αριθμός υποψηφίων ήταν 4,06 όταν το 1998 και το 1994 κυμαινόταν στο 4,5 (Π. Καφετζής, «Η δυναμική ΚΚΕ-ΔΗΚΚΙ και ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ», *Ελευθεροτυπία*, 7.10.2002, σ. 8).

που 28% για τα δύο κόμματα) που κατατάσσονται στην ενδιάμεση ζώνη απόκλισης (6%-10%). Η σημαντικότητα αύξηση (σε σχέση με την περίοδο 1998-96) του ποσοστού των νομαρχιών που εντάσσονται στο μέσον της κλίμακας αποκλίσεων (βλ. διαγράμματα 1 και 2) υποδηλώνει ταυτόχρονα: 1) την ενίσχυση των «λογικών» που υπογραμμίζουν την αυτοτέλεια και τις ιδιαιτερότητες των εκλογών β' αυτοδιοικητικού βαθμού, 2) τον «λελογισμένο» και περιορισμένο χαρακτήρα αυτής της ενίσχυσης. Η διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου αυξήθηκε το 2002 σε σύγκριση με το 1998. Η αύξηση, όμως, αυτή εντοπίζεται κυρίως στην ενδιάμεση ζώνη της κλίμακας (6%-10%) και λιγότερο στις ζώνες ακραίας διαφοροποίησης (άνω του 10 ή 15%). Η μεγέθυνση, συνεπώς, της διαφοροποίησης νομαρχιακής/βουλευτικής επιρροής είναι περιορισμένης έκτασης και δεν δηλώνει μια μεγάλη (σε σχέση με το 1998) αναστάτωση των εκλογικών συμπεριφορών ή των κομματικών στοιχίσεων.

ΣΤ. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι, και για τα δύο κόμματα, οι πολύ μεγάλες αποκλίσεις (από 10% και άνω) μεταξύ βουλευτικής και νομαρχιακής επιρροής δεν είναι αμελητέες (αφορούν περίπου το 20% των υπό εξέταση νομών). Το ΠΑΣΟΚ σε 8 νομούς (περίπου 17% του συνόλου) παρουσιάζει μια διαφοροποίηση επιρροής που υπερβαίνει το 10% (οι αντίστοιχοι νομοί το 1998 ήταν 11). Η Ν.Δ. παρουσιάζει μεγάλους μεγέθους αποκλίσεις μεταξύ της νομαρχιακής και της βουλευτικής ψήφου σε 10 νομούς (έναντι 7 το 1998), γεγονός που δείχνει ότι το 2002 έχουμε μεγέθυνση της διαφοροποίησης σε σύγκριση με το 1998 (διάγραμμα 2). Συνολικά, για την εξεταζόμενη περίοδο 1996-2002, το ποσοστό των νομών που εντάσσονται στις ζώνες μεγάλης διαφοροποίησης της νομαρχιακής από τη βουλευτική ψήφο (10%-15% και 15% και άνω) παραμένει σχετικά σταθερό. Η σταθερή καταγραφή σε 15-20% των νομών τέτοιων υψηλών διαφοροποιήσεων ανάμεσα σε νομαρχιακές και βουλευτικές εκλογές (που ξεπερνούν το 10% ή, ακόμη, το 15% της ψήφου) δείχνει ότι οι νομαρχιακές εκλογές διατηρούν μια μη αφομοιώσιμη ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις βουλευτικές, ότι συνιστούν ένα προνομιακό πεδίο για την έκφραση «αποκλινουσών» σε σχέση με τους κεντρικούς συσχετισμούς τάσεων. Εν όψει τέτοιων υψηλών διαφοροποιήσεων, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι οι νομαρχιακές εκλογές του 2002 προσεγγίζουν τις εκλογές «πρώτης τάξης». Μια τέτοια εκτίμηση θα περιέγραφε μονομερώς τη δυναμική του αυτοδιοικητικού εκλογικού στίβου.

Ζ. Ένα επιπλέον –σημαντικό– δεδομένο ενισχύει την παραπάνω άποψη. Στις νομαρχιακές εκλογές του 2002, σε 21 νομούς το ΠΑΣΟΚ και η Ν.Δ. (και οι σύμμαχοι τους) παρουσίασαν αποκλίσεις *ιδίου προσήμου* (σε σχέση με τις βουλευτικές του 2000). Πιο συγκεκριμένα, σε 4 νομούς τα δύο κόμματα είχαν *ταυτόχρονας* αύξηση του εκλογικού τους ποσοστού (σε σχέση με τις βουλευτικές), αύξηση που ο αθροιστικός της μέσος όρος ήταν +3,20%, ενώ σε 17 νομούς εμφάνισαν *ταυτόχρονη* μείωση του εκλογικού ποσοστού τους (βλ. πίνακας 2). Η ταυτόχρονη αυτή μείωση είναι ιδιαίτερα μεγάλη (κατά μέσον όρον αθροιστικά για τα δύο κόμματα και τους κατά τόπους συμμάχους τους: -19,43%!) και καλύπτει μια πολυάριθμη ομάδα περιπτώσεων (περίπου το ένα τρίτο των νομών). Η έκταση του φαινομένου είναι τέτοια ώστε εάν συνέβαινε σε εκλογές πρώτης τάξης (σε οποιαδήποτε χώρα) αυτονόητα θα συνεπαγόταν μεγάλες ανατροπές στους συσχετισμούς δύναμης, ανατροπές που, χωρίς άλλο, θα έπαιρναν τη *βίαιη* μορφή ενός «εκλογικού σεισμού». Η καταγραφή μιας τέτοιου μεγέθους διαφοροποίησης –*αρνητικού προσήμου*– για τους δύο μεγάλους παίκτες ενός κομματικού συστήματος εμφανίζεται, χωρίς να προκαλέσει μείζονες πολιτικές επιπτώσεις, σε εκλογές δεύτερης τάξης και αποτελεί ένα από τα διακριτικά γνωρίσματα των εκλογών αυτής της κατηγορίας. Οι νομαρχιακές 2002, όπως και οι νομαρχιακές του 1998, εμφανώς διαφέρουν από το μοντέλο των βουλευτικών εκλογών. Αυτή η διαφορά αποτελεί κρίσιμο διακριτικό γνώρισμα και σταθερό στοιχείο, συντακτικό στοιχείο θα μπορούσε να πει κανείς, της φυσιογνωμίας τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ.:
Νομαρχίες* με αποκλίσεις ιδίου προσήμου

	2002-2000	
	Νομαρχίες	Αθροιστικός Μ.Ο.
Αρνητική απόκλιση για ΠΑΣΟΚ & Ν.Δ.	17	-19,43%
Θετική απόκλιση για ΠΑΣΟΚ & Ν.Δ.	4	3,20%

* Στον υπολογισμό δεν περιλαμβάνονται οι Υπερνομαρχίες. Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροιστικό βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων.

2. Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΨΗΦΟΥ

Α. Οι δημοτικές εκλογές, με μικρότερη συνολική πολιτική βαρύτητα –ως προς την εθνική πολιτική– από τις νομαρχιακές και με πιο έντονη την επίδραση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων (το γεωγραφικό πλαίσιο του δήμου είναι μικρότερο του νομού), είναι –όπως θα ανέμενε κανείς– λιγότερο «κομματικοποιημένες», υπό την έννοια ότι η στοίχιση δημοτικής/βουλευτικής ψήφου είναι λιγότερο έντονη. Πράγματι, η μέση διαφοροποίηση /δημοτικής/βουλευτικής ψήφου είναι *μεγαλύτερη* από την αντίστοιχη νομαρχιακής/βουλευτικής (βλ. συγκριτικά πίνακες 3 και 1).⁷ Η μεγαλύτερη εν τούτοις διαφο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Μέση απόκλιση δημοτικής και βουλευτικής ψήφου (2002-2000)
Πρωτεύουσες νομών και δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων*

	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ
2002-2000	8,26%	6,26%

Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ περιλαμβάνονται 61 δήμοι. Δεν περιλαμβάνονται οι δήμοι: Χαλανδρίου, Αχαρνών, Κερατσινίου, Ζακύνθου και Ναυπλίου, στους οποίους δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα. Στην περίπτωση της Ν.Δ. περιλαμβάνονται 62 δήμοι. Δεν περιλαμβάνονται οι δήμοι: Κερατσινίου, Αγ. Νικολάου, Σπάρτης και Ναυπλίου, όπου η υποστήριξη της Ν.Δ. κατευθύνθηκε (ή επιμερίστηκε) σε ανεξάρτητους υποψηφίους.

ροποίηση της δημοτικής/βουλευτικής σε σύγκριση με τη νομαρχιακή/βουλευτική ψήφο, τουλάχιστον για τους πιο μεγάλους δήμους που εξετάζονται σε αυτή την εργασία, *δεν εμφανίζεται τόσο ισχυρή όσο θα περιμέναμε*. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως υποδηλώνει την *επιτυχία των διορθωτικών κινήσεων* που επιχείρησαν τα κόμματα για να αντιμετωπίσουν τα νέα δεδομένα της Τ.Α. (μεταξύ αυτών και το νέο δεδομένο της ρευστότητας και της απορύθμισης των παραδοσιακών εκλογικών συμπεριφορών). Πιθανότατα, υποδηλώνει

7. Ειδικότερα, η μέση διαφοροποίηση δημοτικής/βουλευτικής ψήφου είναι εμφανέστατα πιο ισχυρή για το εκλογικό σώμα του ΠΑΣΟΚ (8,26% έναντι 6,26% της Ν.Δ.).

την επιτυχή προσαρμογή των εθνικών κομμάτων στις νέες πραγματικότητες του τοπικού-δημοτικού ανταγωνισμού.

Β. Τα δεδομένα του πίνακα 4 φέρουν στο φως μια σημαντική ένδειξη που ενισχύει το επιχείρημα της επιτυχημένης προσαρμογής των κομμάτων στον τοπικό ανταγωνισμό. Η σύγκριση μεταξύ δημοτικής και βουλευτικής ψήφου στους 24 μεγαλύτερους μη καποδιστριακούς δήμους (σε δήμους που η διαχρονική σύγκριση είναι δυνατή) σε δύο διαδοχικά ζεύγη εκλογών (Δ2002/Β2000 και Δ1998/Β1996) αναδεικνύει μια αναμφισβήτητη μείωση της μέσης απόκλισης για το 2002. Πράγματι, οι υψηλότερες αποκλίσεις του 1998 έχουν σημαντικά περιοριστεί το 2002 (από 10,72% σε 8,62% για το ΠΑΣΟΚ και από 8,62% σε 6,50% για τη Ν.Δ.). Σημαίνει ο εν

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Μέση απόκλιση δημοτικής και βουλευτικής ψήφου (1996-2002)
Μεγάλοι μη καποδιστριακοί δήμοι**

	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.
1998-1996	10,72%	8,62%
2002-2000	8,20%	6,50%

* Περιλαμβάνονται πρωτεύουσες νομών και δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων (24 δήμοι). Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροιστικό βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων.

Στην περίπτωση της Ν.Δ., για το 2002-2000, περιλαμβάνονται 23 δήμοι. Δεν περιλαμβάνεται ο δήμος Κερατσινίου, στον οποίο δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα, ενώ περιλαμβάνεται ο Δήμος Περιστερίου, όπου υπήρχε ανεξάρτητη υποψηφιότητα υποστηριζόμενη από τη Ν.Δ. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, για το 2002-2000, περιλαμβάνονται 21 δήμοι. Δεν συμπεριλήφθησαν οι δήμοι: Χαλανδρίου, Αχαρνών και Κερατσινίου, στους οποίους δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα.

λόγω περιορισμός των αποκλίσεων αντιστροφή της τάσης απορύθμησης της δημοτικής εκλογικής συμπεριφοράς, τάση που είχε συστηματικά καταγραφεί στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990;⁸ Υποδηλώνει αυτός ο περιορισμός τη δυναμική «επιστροφή» των εθνικών κομμάτων στον τοπικό δημοτικό στίβο, την ικανότητα τους να ξανακερδίσουν θέσεις που είχαν σε κάποιο βαθμό απολέσει; Η α-

8. Βλ. Η. Νικολακόπουλος, «Νομαρχιακές και Δημοτικές εκλογές 2002. Από την κομματικοποίηση στη ρευστότητα», *Τα Νέα*, 5.10.2002.

πάντηση δεν είναι εύκολη. Αναμφίβολα, μια κεντρική όψη της απορύθμισης της δεκαετίας του 1990 ήταν η «διαφοροποίηση [...] της τοπικής “εκλογικής προσφοράς” από το εθνικό πολιτικό σύστημα».⁹ Ωστόσο, στις δημοτικές εκλογές 2002 είναι βέβαιο ότι τα εθνικά πολιτικά κόμματα κατάφεραν να επανελέγξουν εν μέρει την εκλογική προσφορά, όπως έδειξε η μείωση του αριθμού των ψηφοδελτίων κομματικής «ανυπακοής».¹⁰ Αυτή τη νέα εξέλιξη αντανakλούν πιθανότατα τα ευρήματα του πίνακα 4. Ο καλύτερος έλεγχος της δομής των υποψηφιοτήτων είναι λογικό να επιφέρει, ως πρώτη συνέπεια, τη μείωση της απόκλισης ανάμεσα σε δημοτική και βουλευτική ψήφο.

Η κατανομή των διαφοροποιήσεων δημοτικής και βουλευτικής επιρροής στην κλίμακα αποκλίσεων επιτρέπει και εδώ τη διαμόρφωση μιας ακριβέστερης εικόνας.

Γ. Στις δύο πρώτες ζώνες απόκλισης, στις ζώνες των μικρών και μάλλον μικρών αποκλίσεων (0%-3% και 3%-6%), κατατάσσεται περίπου το 53% των περιπτώσεων για τη Ν.Δ. (διάγραμμα 4), ενώ μόλις το 39% των περιπτώσεων για το ΠΑΣΟΚ (διάγραμμα 3). *Οι τοπικές εκλογικές επιδόσεις της Ν.Δ. προσεγγίζουν –στους μισούς περίπου μεγάλους δήμους της χώρας (πρωτεύουσες νομών και δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων)– τις επιδόσεις των βουλευτικών εκλογών.* Το εύρημα αυτό δείχνει την αξιοσημείωτη στοίχιση δημοτικής και βουλευτικής ψήφου που έχει επιτύχει το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Είναι ενδιαφέρον ότι το κυβερνών κόμμα, πιθανότατα διότι κυβερνά, εμφανίζει ενκρινώς μεγαλύτερη διαφοροποίηση δημοτικής/βουλευτικής ψήφου (σε σχέση με τη Ν.Δ.), ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη ότι, μόλις το 19.67% των δημοτικών του αποτελεσμάτων, εντάσσεται στη ζώνη αποκλίσεων 0%-3% (έναντι του 30.65% για τη Ν.Δ.).

Δ. Μια άλλη ιδιαίτερα σημαντική διαφορά, σε σύγκριση με τις νομαρχιακές εκλογές, αφορά το ΠΑΣΟΚ και εντοπίζεται στις ζώνες μεγάλης απόκλισης, δηλαδή σε εκείνες που καταγράφουν διαφοροποιήσεις που ξεπερνούν το 10% των ψήφων (ζώνες 10%-15%

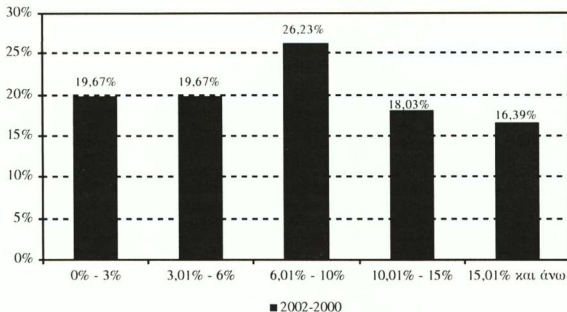
9. Στο ίδιο.

10. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό «αντάρτικων» ψηφοδελτίων διαφέρουν, διότι διαφέρουν και τα κριτήρια κατηγοριοποίησης «συγγενών» πολιτικά ψηφοδελτίων. Σύμφωνα με μια δική μας ενδεικτική μέτρηση, στους δεκαέξι μεγαλύτερους δήμους της χώρας είχαμε 17 «αντάρτικα» ψηφοδέλτια το 1998 ενώ μόνον 8 το 2002.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

ΠΑΣΟΚ: Κλίμακα αποκλίσεων δημοτικών*-βουλευτικών εκλογών
(2002-2000)

* Πρωτεύουσες Νομών & Δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων.

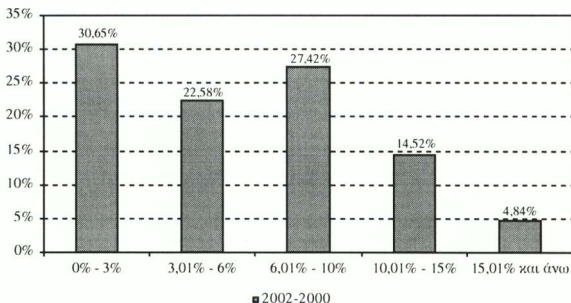
Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το αθροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ περιλαμβάνονται 61 δήμοι. Δεν περιλαμβάνονται οι δήμοι: Χαλανδρίου, Αχαρνών, Κερατσινίου, Ζακύνθου και Ναυπλίου, στους οποίους δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα.

και 15% και άνω). Σε 21 δήμους (περίπου 35% του συνόλου, ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό, βλ. διάγραμμα 3) η απόκλιση δημοτικής/βουλευτικής ψήφου του ΠΑΣΟΚ υπερβαίνει το 10% ή και το 15%¹¹ (αντιθέτως, στις νομαρχιακές 2002 το ΠΑΣΟΚ εμφάνισε τέτοια ποσοστά απόκλισης σε μόλις 17% των νομών). Είναι ενδιαφέρον ότι η Ν.Δ. μόνο σε 3 δήμους (4,84% του συνόλου) εμφανίζει διαφοροποίηση δημοτικού/βουλευτικού εκλογικού αποτελέσματος μεγαλύτερη του 15% των ψήφων (διάγραμμα 4). Η Ν.Δ. στην πρωτοβάθμια Τ.Α. είναι μια δύναμη εκλογικά πιο συμπαγής και συνεκτική από το ΠΑΣΟΚ. Οι συμπεριφορές του εκλογικού της σώματος στις δημοτικές και βουλευτικές εκλογές, εμφανώς όμως λιγότερο στις νομαρ-

11. Ακριβώς: σε 11 δήμους (18,03% των εξεταζόμενων δήμων) η απόκλιση κυμαίνεται μεταξύ 10% και 15% και σε 10 δήμους (16,39% του συνόλου) η απόκλιση δημοτικής/βουλευτικής ψήφου υπερβαίνει το 15%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Ν.Δ.: Κλίμακα αποκλίσεων δημοτικών-βουλευτικών εκλογών
(2002-2000)*

* Πρωτεύουσες Νομών & Δήμοι άνω των 70.000 κατοίκων.

Στις περιπτώσεις συμμαχικών ψηφοδελτίων, βάση της σύγκρισης είναι το α-θροισμένο βουλευτικό ποσοστό των αντίστοιχων κομμάτων. Στην περίπτωση της Ν.Δ. περιλαμβάνονται 62 δήμοι. Δεν περιλαμβάνονται οι δήμοι: Κερατσινίου, Αγ. Νικολάου, Σπάρτης και Ναυπλίου, στους οποίους δεν υπήρχε επίσημη υποψηφιότητα, ενώ περιλαμβάνονται ο Δήμος Περιστέρειου και Ζακύνθου, όπου υπήρχε ανεξάρτητη υποψηφιότητα υποστηριζόμενη από τη Ν.Δ.

χιακές 2002, διακρίνονται από μεγαλύτερη ομοιομορφία και εσωτερική συνοχή.

3. ΕΚΛΟΓΕΣ ΠΡΩΤΗΣ, ΕΚΛΟΓΕΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΟ ΛΟΓΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ

α. Εκλογές πρώτης τάξης: Οι δύο λογικές της εκλογικής αναμέτρησης

Δύο λογικές εκδηλώθηκαν και λειτούργησαν –αντιφατικά και ταυτόχρονα– στις νομαρχιακές του 2002.

Η πρώτη είναι αυτή που με ακρίβεια περιγράφει ο Γιάννης Μανυρής και την οποία θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ως ακολούθως: οι νομαρχιακές 2002 χαρακτηρίστηκαν από: 1) αύξηση της συμμετοχής, 2) αυξημένο ενδιαφέρον, 3) μείωση των αντιεκλογικών πρα-

κτικών (ακύρων, λευκών) σε σχέση με το 1998, 4) μείωση (σε σύγκριση με το 1998) κατά περίπου 20% των ψηφοδελτίων κομματικής απειθαρχίας (και σημαντική αύξηση των αμιγώς κομματικών υποψηφιοτήτων). Σύμφωνα με τον Γ. Μαυρή, η κομματικοποίηση της εκλογικής αναμέτρησης ενισχύθηκε και από τους παρακάτω παράγοντες: α) τη διεξαγωγή κεντρικών προεκλογικών εκστρατειών εθνικών εκλογών από τα δύο μεγάλα κόμματα, β) την υιοθέτηση κεντρικών πολιτικών μηνυμάτων, γ) την άμεση εμπλοκή των πολιτικών αρχηγών στην προεκλογική κινητοποίηση. Η κομματικοποίηση δημιούργησε «για πρώτη φορά –σε αυτή την έκταση– συνθήκες «άτυπης» εθνικής αναμέτρησης».¹² Ή, όπως γράφει αλλού, οι νομαρχιακές εκλογές «θα έλεγε κανείς ότι –χωρίς να καθίστανται– τείνουν περισσότερο προς τις εκλογές Α' τάξεως».¹³

Δίπλα σε αυτή την πρώτη λογική ή την «πρώτη» πραγματικότητα των νομαρχιακών εκλογών 2002, μια *δεύτερη* λογική ή «δεύτερη» πραγματικότητα έδωσε το στίγμα της αναμέτρησης. Πολλά από τα ευρήματα της ανά χειράς εργασίας υπογράμμισαν όψεις αυτής της «δεύτερης» πραγματικότητας.

Η διαφοροποίηση της νομαρχιακής και της βουλευτικής επιρροής των δύο μεγάλων κομμάτων είναι σημαντική και αξιόλογη. Επιβεβαιώνεται, συνεπώς, μια τάση που είχε κάνει με έμφαση την εμφάνισή της στη δεκαετία του 1990: η απορύθμιση της εκλογικής συμπεριφοράς και η καταγραφή, σε πολλές περιπτώσεις, σημαντικών ή και εντυπωσιακών αποκλίσεων μεταξύ της νομαρχιακής, της δημοτικής και της βουλευτικής ψήφου.¹⁴ Πράγματι ο χαρακτήρας και η *διάταξη* των δυνάμεων που καταγράφηκαν στις νομαρχιακές εκλογές του 2002 προσεγγίζουν περισσότερο από το 1998 τον χαρακτήρα και τη *διάταξη* των κομματικών δυνάμεων, όπως καταγράφονται στο εθνικό κομματικό σύστημα. Ωστόσο, δεν συμβαίνει το ίδιο με την κατά νομό *επιρροή* των κομματικών δυνάμεων. Η διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής επιρροής είναι σήμερα *ισχυρότερη* από το 1998. Εάν η κομματικοποίηση των τελευταίων νομαρχιακών εκλογών υπήρξε εντονότερη από ό,τι στο παρελθόν, εάν δημιούργησε συνθήκες «άτυπης εθνικής αναμέτρησης»

12. Γ. Μαυρή, «Η επιρροή των πολιτικών δυνάμεων στις Νομαρχιακές Εκλογές του 2002», ό.π., σ. 43-44.

13. Στο ίδιο.

14. Βλ. Η. Νικολακόπουλος, «Νομαρχιακές και Δημοτικές εκλογές 2002, Από την κομματικοποίηση στη ρευστότητα», ό.π.

(η πρώτη λογική της αναμέτρησης του Οκτωβρίου), τότε η αύξηση της διαφοροποίησης νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου και η απορύθμιση της εκλογικής συμπεριφοράς που αυτή συνεπάγεται (η δεύτερη λογική της αναμέτρησης) γίνεται διπλά σημαντική. Δείχνει ότι οι παράγοντες που υποδεικνύουν αστάθεια στις κοιμματικές επιρροές, χαλάρωση των κοιμματικών προσηλώσεων και ταυτίσεων, αναστάτωση στις εκλογικές συμπεριφορές, αυτονόμηση της μιας εκλογικής αναμέτρησης από την άλλη έχουν ενδυναμωθεί, παρά την αυξημένη κοιμματικοποίηση και παρά την υιοθέτηση ενός στυλ «άτυπης» εθνικής-βουλευτικής αναμέτρησης.

Σε ένα εκλογικό αποτέλεσμα εμπεριέχονται εξ ορισμού και συναρθρώνονται πολυάριθμοι –και συχνά ανταγωνιστικοί– παράγοντες. Συνεπώς, στο αποτέλεσμα «αύξηση» της διαφοροποίησης νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου εμπεριέχονται ήδη όλοι οι ως άνω παράγοντες «κοιμματικοποίησης» (κεντρικές εκστρατείες, κεντρικά πολιτικά μηνύματα, εμπλοκή των πολιτικών αρχηγών, περιορισμός των υποψηφιοτήτων ανυπακοής, κλπ.). Εάν οι παράγοντες αυτοί δεν υπήρχαν (και δεν εμπεριέχονταν στο αποτέλεσμα), είναι πολύ πιθανόν η διαφοροποίηση νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου να ήταν ακόμη μεγαλύτερη. Εάν, συνεπώς, το στυλ των νομαρχιακών εκλογών του 2002 προσεγγίζει το στυλ των εκλογών «πρώτης τάξεως», η εκλογική αριθμητική των νομαρχιακών (όταν αναλύεται λεπτομερώς) δεν φαίνεται να μοιάζει πολύ με την εκλογική αριθμητική των εθνικών βουλευτικών εκλογών.¹⁵ Οι νομαρχιακές εκλογές ήταν και παραμένουν εκλογές «δεύτερης τάξης». Η σταθερή καταγραφή σε 15-20% των νομών ιδιαίτερα μεγάλων διαφοροποιήσεων (που ξεπερνούν το 10% ή, ακόμη, το 15% της ψήφου) ανάμεσα σε νομαρχιακές και βουλευτικές εκλογές, η ταυτόχρονη σημαντική μείωση στο ένα τρίτο των νομών του εκλογικού ποσοστού των δύο μεγάλων κοιμμάτων (βλ. πίνακα 2) ή, ακόμη, οι μεγάλες κατά νομό αυξομειώσεις της δύναμης των κοιμμάτων (θέμα που δεν αναλύθηκε σε αυτή την εργασία) δείχνουν ότι οι νομαρχιακές

15. Ενδεικτική της άποψης που θεωρεί ότι οι νομαρχιακές 2002 είχαν σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά εκλογών «πρώτης τάξης» είναι η εκλογική μελέτη των Α. Λάσκαρη και Δ. Παπαγγελόπουλου: «Κοιμματική επιρροή και νομαρχιακές εκλογές 2002», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ. 13, Οκτ.-Νοε.-Δεκ. 2002, σ. 51-142. Στην ίδια κατεύθυνση, αλλά με πολύ περισσότερες προφυλάξεις και λεπτές αποχρώσεις, κινείται η προσέγγιση του Γιάννη Μαυρή: «Η επιρροή των πολιτικών δυνάμεων στις Νομαρχιακές Εκλογές του 2002», ό.π., σ. 42-50.

εκλογές διατηρούν μια *μη αφομοιώσιμη* ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις βουλευτικές. Αποτελούν το πεδίο ανάδειξης τοπικών ιδιαιτεροτήτων, αυτοδιοικητικών διακυβευμάτων αλλά και έκφρασης δυσανεσκειών προς την κυβερνητική εξουσία.¹⁶ Όλα αυτά διευκολύνονται από τη φύση της νομαρχιακής αναμέτρησης, από το γεγονός ότι τόσο οι εκλογείς όσο και το πολιτικό προσωπικό –τοπικό και εθνικό– γνωρίζουν ότι η διακυβέρνηση της χώρας δεν είναι το άμεσο αντικείμενο της αναμέτρησης (έστω και αν πολλοί εκλογείς ή τμήματα του πολιτικού προσωπικού προσδίδουν στην ψήφο ή στη δράση τους μια μη τοπική διάσταση, καθιστώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη διακυβέρνηση της χώρας το έμμεσο αντικείμενο της αναμέτρησης). Σε κάθε περίπτωση, η διαφοροποίηση του εθνικού διακυβεύματος των βουλευτικών εκλογών από τα πολλαπλά –και δύσκολα κατατάξιμα– «τοπικά» διακυβεύματα των νομαρχιακών και δημοτικών εκλογών (που δεν είναι πάντα «τοπικά», που δεν είναι πάντα «αυτοδιοικητικά» και που, συχνά, εμπεριέχουν και μια «εθνική» διάσταση) επιβεβαιώθηκε σαφώς από το εκλογικό αποτέλεσμα του Οκτωβρίου. Η διαφοροποίηση αυτή πρέπει, εφεξής, να θεωρείται στοιχείο *σταθερό και κεντρικό* του τρόπου που λειτουργεί η σημερινή ελληνική δημοκρατία.¹⁷

16. Οι αναλύσεις που προβάλλουν το αποτέλεσμα των νομαρχιακών σε εθνικό επίπεδο, που επιχειρούν, δηλαδή, να εκτιμήσουν την εθνική επιρροή των κομμάτων με αφετηρία το αποτέλεσμα των νομαρχιακών εκλογών, είναι χρήσιμες επισημονικά και πολιτικά μόνον αν αναγνωστούν ως *καταγραφή τάσεων* (Ενδεικτικά βλ.: Η. Νικολακόπουλος, «Με ίδιο ποσοστό 41,7% ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ.», *Τα Νέα*, 16.10.1998. Επίσης, Γ. Μανωής, *Τα Νέα*, 16.10.1998). Ως καταγραφή τάσεων συμβάλλουν αδιαμφισβήτητα στην καλύτερη κατανόηση των εκλογικών συσχετισμών. Ωστόσο, οι αναλύσεις αυτού του τύπου είναι εκ των πραγμάτων υποχρεωμένες να χρησιμοποιούν τόσες πολλές *επιμέρους και γενικές* υποθέσεις εργασίας (κατάταξη της ψήφου των «ανταρτών», της ψήφου Καρατζαφέρη, της ψήφου συμμαχικών υποψηφιοτήτων –π.χ. ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ–, κλπ.), είναι υποχρεωμένες να χρησιμοποιούν τόσα «ως εάν» (για να δανειστούμε την εύλογη διατύπωση του Τάκη Καφετζή, *Ελευθεροτυπία*, 20.10.1998), ώστε το τελικό «μέσο ποσοστό» που προκύπτει για κάθε κόμμα (και το οποίο ερμηνεύεται ως «εθνικό ποσοστό») να μην είναι καθόλου βέβαιο ότι ανταποκρίνεται στη θέληση του εκλογικού σώματος. Βλ., για μια αντίστοιχη με την ως άνω προσέγγιση, την ανάλυση του Τ. Καφετζή, *Ελευθεροτυπία*, 20.10.1998.

17. Σε ανάλογο με το συμπέρασμα του παρόντος άρθρου καταλήγει και η ανάλυση του Ηλία Νικολακόπουλου για τις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2002. Γράφει σχετικά: «Η σχετική επιτυχία των κομματικών μηχανισμών, όσον αφορά τη συγκρότηση και τον έλεγχο των υποψηφιοτήτων, δεν συνεπάγεται όμως αναγκαστικά ότι η κομματική επιλογή που τελικά επικράτησε (ή και η ευρύτερα νοούμε-

**β. Η μη αφομοιώσιμη ιδιαιτερότητα των αυτοδιοικητικών εκλογών:
στοιχεία ερμηνείας**

Τα ευρήματα πολλών ερευνών, όπως και της παρούσας εργασίας, δείχνουν ότι η σχέση του ψηφοφόρου με το κόμμα του έχει γίνει πιο χαλαρή, περισσότερο από ποτέ *à la carte*. Δείχνουν ότι η διπλή στρατηγική ψήφου, την οποία υιοθετούσε κατά το παρελθόν μια μερίδα του εκλογικού σώματος που τοποθετούνταν, κυρίως, μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ,¹⁸ σήμερα έχει επεκταθεί και υιοθετείται από ευρύτερα τμήματα εκλογέων. Η «παλαιά» διαφοροποίηση αυτοδιοικητικής και βουλευτικής ψήφου ήταν σε μεγάλο βαθμό *κομματικά δομημένη* (με επίκεντρο την διαφοροποιημένη ισχύ –στην Τ.Α. και στο κοινοβούλιο– της κομμουνιστικής Αριστεράς). Αυτή η διαφοροποιημένη ισχύς είχε συστηματικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι διακρινόταν από *συνέχεια και σταθερότητα* (από τη δεκαετία του 1950 η κομμουνιστική αριστερά ήταν ισχυρότερη στην Τ.Α.)¹⁹ και, συνεπώς, αποτελούσε κεντρικό στοιχείο της βασικής «γραμματικής» του ελληνικού κομματικού συστήματος. Αντιθέτως, η σημερινή διαφοροποίηση αυτοδιοικητικής και βουλευτικής ψήφου είναι «*άναρχη*», υπακούει σε τοπικά διακυβεύματα και τοπικές ιδιαιτερότητες, δεν οφείλεται σε μια *συστηματική* –και άρα προβλέψιμη– διαφοροποίηση ισχύος των βασικών κομματικών πόλων. Δεν προέρχεται από μια ιδιότυπη *κομματική δόμηση* αλλά μάλλον από μια ιδιότυπη *κομματική αποδόμηση*: τη χαλάρωση του παλαιού «περιεκτικού» μοντέλου κομματικής αντιπροσώπευσης –που οργάνωνε την πολιτική αντιπροσώπευση διαφορετικών τομέων της κοινωνικής και πολιτικής ζωής στη βάση κομματικών κριτηρίων και με γνώμονα τις ισχυρές κομματικές ταυτίσεις και ταυτότητες. Ο μετασχηματισμός των κομμάτων, το γεγονός ότι προ-

---

νη κομματική ταύτιση) μπόρεσε επίσης να επιβληθεί και την ώρα της κάλπης, ως το κυριότερο κριτήριο της δημοτικής ή νομαρχιακής ψήφου» (Η. Νικολακόπουλος, «Εκλογές για την Τοπική Αυτοδιοίκηση 1975-2002: Ιστορική αναδρομή και άξονες ερμηνείας», ό.π., σ. 40). Στην ουσία, ο Η. Νικολακόπουλος περιγράφει σαφώς, χωρίς να χρησιμοποιεί τη διατύπωση, τις δύο «λογικές» που επηρέασαν, αντιφατικά και ταυτόχρονα, τις εκλογές του 2002.

18. Η. Νικολακόπουλος, «Δημοτικές και Νομαρχιακές εκλογές στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία: Τα βασικά χαρακτηριστικά των εκλογικών αναμετρήσεων από το 1975 έως το 1998», ό.π., σ. 49.

19. Στο ίδιο, σ. 49-50. Επίσης: Η. Νικολακόπουλος «Εκλογές για την Τοπική Αυτοδιοίκηση 1975-2002: Ιστορική αναδρομή και άξονες ερμηνείας», ό.π., σ. 38.

σλαμβάνονται από τους πολίτες «ως προεκτάσεις του κράτους και ως μηχανισμοί άσκησης εξουσίας και προώθησης συμφερόντων»,²⁰ δηλαδή, ως μηχανισμοί που βρίσκονται μακριά από τις ανάγκες των πολιτών και των τοπικών κοινωνιών, είναι ένας επιπλέον παράγοντας που εξηγεί τη χαλάρωση του παλαιού μοντέλου αντιπροσώπευσης. Η *επιλεκτική* ψήφος (διαφορετική ψήφος στις βουλευτικές, διαφορετική στις αυτοδιοικητικές εκλογές) που παρατηρείται σήμερα, έστω και αν υιοθετείται μόνον από μια μειοψηφική ομάδα εκλογέων, είναι συνέπεια αυτής της ιδιότητας κομματικής «αποδόμησης». Από τη στιγμή που οι κομματικές συστοιχίες εμφανίζουν σαφή και σημαντικά εσωτερικά ρήγματα, από τη στιγμή που οι ιστορικές διαιρετικές τομές (και ειδικότερα η τομή δεξιάς-αντιδεξιάς) έχουν αμβλυνθεί και λειτουργούν λιγότερο από ό,τι στο παρελθόν σαν οργανωτές και «σταθεροποιητές» της εκλογικής αγοράς, οι δύο κάλπες, η βουλευτική και η αυτοδιοικητική (και, σε ό,τι αφορά αυτή την τελευταία, η δημοτική και η νομαρχιακή), δεν συνιστούν ένα ζεύγμα που ο ψηφοφόρος αντιμετωπίζει με ενιαίο τρόπο. Καθώς η κομματική ταύτιση δεν αποτελεί πια κρίσιμο στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας και του ατομικού βιογραφικού του πολίτη, η συνοχή των ατομικών εκλογικών συμπεριφορών έχει διαρραγεί. Η σχέση του ψηφοφόρου με το κόμμα του –όπως και με το μπλοκ αναφοράς (δεξιό ή αντιδεξιό)– έχει γίνει πιο χαλαρή, περισσότερο *επιλεκτική*.²¹ Η επιλεκτική ψήφος, ή ψήφος *à la carte*, αυξάνει τη ρευστότητα των εκλογικών συμπεριφορών και ενισχύει τη «ρευστότητα του συστήματος αντιπροσωπεύσεων».²²

Παρενθετικά, στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθούμε στη διαχείριση της επιλεκτικής ψήφου εκ μέρους των κομμάτων. Το κάθε κόμμα καλείται να αναμετρηθεί με –και να κερδίσει– αυτή τη μάχη *à la carte*. Και για να την κερδίσει, οφείλει να παλέψει σε δύο επίπεδα: α) να πολώσει τον κομματικό ανταγωνισμό για να προκαλέσει τη συσπείρωση του μεγαλύτερου τμήματος της εκλογικής του

20. Χρήστος Λυριντζής, «Κόμματα και δημοτικές εκλογές. Η ανασυγκρότηση μιας μακροβίας σχέσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 15, Ιούνιος 2000, σ. 19.

21. Η ενίσχυση της επιλεκτικής ψήφου συνεπάγεται την υποχώρηση της ψήφου *ταύτισης* προς όφελος είτε της ψήφου *γνώμης* είτε της ψήφου *ανταλλαγής*. Για τους όρους, βλ. Θ. Διαμαντόπουλος, *Το κομματικό φαινόμενο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1993, σ. 139-142.

22. Διατύπωση του Τ. Καφετζή, *Ελευθεροτυπία*, 20.10.1998.

βάσης, β) να προσαρμόσει την πολιτική του στις συνθήκες, τις ιδιαιτερότητες, τα αιτήματα και στην ατμόσφαιρα της κάθε επιμέρους «τοπικής κοινωνίας». Όψεις και των δύο στρατηγικών, της στρατηγικής «πολιτικοποίηση-πόλωση» και της στρατηγικής «προσαρμογή», είδαμε να δοκιμάζονται και να υλοποιούνται σε μεγάλη έκταση, στις εκλογές του Οκτωβρίου, από όλα τα κόμματα.²³ Ωστόσο, πέραν του ότι η διαχείριση των δύο αυτών επιπέδων είναι λεπτή και δύσκολη υπόθεση για κάθε κοιμματικό επιτελείο, έχει και μία μη αναμενόμενη συνέπεια: εμπλέκει τα κόμματα στις αντιφάσεις των δύο λογικών που εκδηλώθηκαν στις αυτοδιοικητικές εκλογές, τα καθιστά τμήματα του «προβλήματος», παράγοντες που τη μια στιγμή ενισχύουν τη λογική της πόλωσης και της «κομματικοποίησης» και την άλλη ενισχύουν τη λογική των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και της «αυτονομίας» του ψηφοφόρου. Τα κόμματα, στην προσπάθειά τους να κερδίσουν την πολνεπίπεδη μάχη à la carte (σε υπερνομαρχίες, νομαρχίες και δήμους), τείνουν συγχρόνως και να αποτρέψουν και να ενισχύσουν τις συμπεριφορές à la carte. Τείνουν να αποτρέψουν την εκλογική απορϑθμιση (μέσω της περιστολής της εκλογικής προσφοράς, της πόλωσης, των κεντρικών εκστρατειών, της εμπλοκής των αρχηγών, κλπ.), τείνουν και να την ενισχύσουν (μέσω «ανίερων» συμμαχιών, μέσω των τοπικών –δημοτικών και νομαρχιακών– εκλογικών εκστρατειών, μέσω της διευρυνμένης σύνθεσης των ψηφοδελτίων, κλπ.).

Εάν η χαλάρωση των κοιμματικών προσηλώσεων και οι αλλαγές στο σύστημα εκπροσώπησης αποτελούν έναν πρώτο βασικό άξονα ερμηνείας για την κατανόηση του εκλογικού αποτελέσματος του Οκτωβρίου, ίσως θα πρέπει να αναζητηθεί ο δεύτερος άξονας στις ίδιες τις μεταλλαγές της πραγματικότητας της Τ.Α., στην αλλαγή του πνεύματος του θεσμού.

23. Οι εκλογές του Οκτωβρίου υπήρξαν πεδίο δοκιμής και υλοποίησης αυτής της διπλής –και ταυτοχρόνης– στόχευσης (οι νομαρχιακές κυρίως ως εγχείρημα πόλωσης, οι δημοτικές κυρίως ως εγχείρημα προσαρμογής στις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών). Υπ' αυτό το πρίσμα, η επιλογή «κομματικοποίησης» των νομαρχιακών εκλογών από τα μεγάλα κόμματα (και το ΚΚΕ) και η επιλογή εστίασης της αντιπαράθεσης σε πολιτικά διλήμματα εθνικού χαρακτήρα (σε πρώτη φάση από τη Ν.Δ., σε δεύτερη φάση και από το ΠΑΣΟΚ), η επιλογή, με άλλα λόγια, της πόλωσης στη βάση εθνικών πολιτικών διακινεμμάτων, πρέπει μάλλον να αναγνωστεί ως μια αμυντικού χαρακτήρα στρατηγική: μια στρατηγική αποτροπής της κατάρτισης των εκλογικών σωμάτων, μια στρατηγική περιορισμού –έστω και in extremis– της διασποράς των ψήφων.

Σε πρόσφατη προεκλογική έρευνα της Κάπα Research καταγράφηκε με ευκρινή τρόπο η εικόνα μιας Τ.Α. που έχει σημαντικά αλλάξει.²⁴ Τρία από τα ευρήματα της έρευνας είναι σημαντικά για το επιχείρημα που αναπτύσσεται σε αυτές τις γραμμές:

α) Αναγνωρίζεται τόσο από την κοινή γνώμη όσο και από τους αιρετούς της πρωτοβάθμιας Τ.Α. (το αντικείμενο της έρευνας ήταν η πρωτοβάθμια Τ.Α.), η *ικανότητα* της Τ.Α. να αντιμετωπίσει τις «τοπικές υποθέσεις». Η Τ.Α. «μπορεί», αυτό είναι ένα από τα κεντρικά συμπεράσματα της έρευνας. Η αναγνώριση αυτής της «ικανότητας» από τους δημάρχους και από την κοινή γνώμη αποτελεί τομή στην ιστορία της Τ.Α.

β) Οι πολίτες, αλλά και οι αιρετοί άρχοντες, προσεγγίζουν την Τ.Α. με ένα πρακτικό και «χρησιμοθηρικό» πνεύμα: η Τ.Α. είναι ένα σύστημα διαχείρισης των «τοπικών υποθέσεων» που οφείλει να παρέχει αποτελεσματική διοίκηση και να επιλύει προβλήματα, είναι ένας δημοκρατικός θεσμός *παροχής υπηρεσιών*. Η Τ.Α. αντιμετωπίζεται μάλλον σαν ένα *σύστημα διοίκησης* και λιγότερο σαν ένα σύστημα *αυτο-διοίκησης*. Η εικόνα της Τ.Α. που προκύπτει από την έρευνα δεν είναι η εικόνα ενός *λαϊκού θεσμού*, ενός θεσμού που είναι προορισμένος να εκφράζει, μέσα από μία στενή σχέση με τη λαϊκή πρωτοβουλία και κινητοποίηση, τα αιτήματα της κοινωνίας. Η Τ.Α. καλείται να επιλύσει πρακτικά προβλήματα με πρακτικό τρόπο, κι όχι να εκφράσει κάποιον ιδεατό τρόπο «δημοκρατικού άρχειν».²⁵

γ) Η γνώση των προβλημάτων, το παραχθέν από τις απερχόμενες δημοτικές αρχές έργο, το πρόγραμμα και η σύνθεση των συνδυασμών, η προσωπικότητα του υποψηφίου δημάρχου θεωρούνται

24. Πρόκειται για μια έρευνα *απογραφής* απόψεων που απευθύνθηκε στο σύνολο των δημάρχων της χώρας. Η έρευνα αυτή συμπληρώθηκε από μια παράλληλη δειγματοληπτική έρευνα στο σύνολο της επικράτειας. Για την ταυτότητα των δύο αυτών ερευνών βλ. Κάπα Research, *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στον 21ο αιώνα*, Σεπτέμβριος 2002.

25. Το νέο πνεύμα του θεσμού χαρακτηρίζεται από την απόλυτη προτεραιότητα στην επίλυση προβλημάτων και στην παροχή υπηρεσιών. Οι «ρομαντικές» απόψεις των οραματιστών για τον θεσμό της αυτοδιοίκησης (η Τ.Α. ως έκφραση της ελευθερίας των πολιτών, ως κύτταρο δημοκρατίας και συμμετοχής, ως αντίρροπο στη συγκεντρωτική εξουσία των «κομματικών πλειονοψηφιών» (Αλ. Σβώλος), ως έκφραση μιας κοινότητας βίου) δεν φαίνεται να συμπίπτουν με τις αντιλήψεις περί Τ.Α. των πολιτών και των δημοτικών αρχόντων. Για τις ανωτέρω απόψεις βλ. Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Η ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση, κοινότητα βίου-χρότος-πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999, κυρίως σ. 33-42.

παράγοντες βαρύνουσας σημασίας και σε θέση να προσδιορίσουν το εκλογικό αποτέλεσμα (στη συγκεκριμένη περίπτωση: το αποτέλεσμα των εκλογών του Οκτωβρίου).²⁶

Πράγματι, φαίνεται ότι κατά τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί και μεταξύ των πολιτών και μεταξύ των τοπικών ελίτ μια νέα συνείδηση για τις δυνατότητες και τον ρόλο της Τ.Α., συνείδηση που σε μεγάλο βαθμό (όχι όμως αποκλειστικά) είναι το προϊόν των μεταρρυθμίσεων της τελευταίας δεκαετίας.²⁷ Βασικό στοιχείο αυτής της νέας συνείδησης είναι η ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι η ταυτότητα της σύγχρονης Τ.Α. διαμορφώνεται με αυτοδιοικητικά κριτήρια (αντζέντα τοπικών προβλημάτων, ικανότητα επίλυσής τους) και όχι με κριτήριο τη σχέση της με τον «αιώνιο» εταίρο-ανταγωνιστή που είναι η κεντρική πολιτική εξουσία. Η σημερινή αυτοδιοίκηση δεν αντιμετωπίζεται ούτε σαν προέκταση και έκφραση μιας κοινωνίας που βρίσκεται σε ανοικτή ή υπόγεια αντιπαράθεση με το κεντρικό κράτος (αντι-εξουσία) ούτε σαν ένα «τοπικό γραφείο παραπόνων», δεν γίνεται αντιληπτή (και από τους δημάρχους και, ακόμη περισσότερο, από τους πολίτες), ως θεσμός *συστηματικά* αντίπαλος της κεντρικής διοίκησης (παρά το γεγονός ότι τα σημεία τριβής με τη κεντρική διοίκηση είναι πολλά και δυσεπίλυτα). Ένα ολόκληρο μοντέλο Τ.Α. και ένας αυτοδιοικητικός «πολιτισμός» που, στο παρελθόν εκφραζόταν με περιπτώσεις «δημάρχων-αγωνιστών» όπως ο Μακρής στη Καισαριανή ή ο Φωλόπουλος στο Περιστέρι, φαίνεται να ανήκει στο παρελθόν.²⁸

26. Βλ. Κάπα Research, *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στον 21ο αιώνα*, ό.π., κυρίως σ. 4-19.

27. Για τις εξελίξεις, θεσμικές και πολιτικές, που συνέβαλαν στην αναβάθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης και στην αναζωογόνηση της «τοπικής πολιτικής ταυτότητας», βλ. Ν.-Κ. Χλέπας, «Αυτοδιοίκηση και αποκέντρωση: Προς αναδιάρθρωση της "ανταγωνιστικής συναλληλίας;"», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 15, Ιούνιος 2000, κυρίως σ. 57-64. Επίσης: Π. Χριστοφίλοπουλου, «ΠΑΣΟΚ και τοπική αυτοδιοίκηση: Οργανωτική δομή και πολιτικές», στο Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ. Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα 1998, κυρίως σ. 205-212.

28. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο 19,4% των Δημάρχων πιστεύει ότι η αυτοδιοίκηση πρέπει να ενισχύσει τον «δικεδικητικό» της χαρακτήρα (έναντι 35,4% που θεωρεί ότι πρέπει να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της, και 33,7% που θεωρεί ότι πρέπει να εκσυγχρονιστεί περαιτέρω). Το δε ποσοστό των πολιτών που θεωρεί ότι πρέπει να ενισχύσει τον δικεδικητικό της χαρακτήρα είναι ακόμη μικρότερο (14,2%)! Βλ. Κάπα Research, *Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στον 21ο αιώνα*, ό.π., σ. 142.

Αυτό που ανήκει στο παρόν είναι το «διαχειριστικό» πνεύμα:²⁹ η Τ.Α. είναι ένα σύστημα διαχείρισης των «τοπικών υποθέσεων». Η έννοια των «τοπικών υποθέσεων», σε αντιδιαστολή με τις «γενικές» ή «εθνικές» υποθέσεις, συνιστά το θεμέλιο όχι μόνο για την οριοθέτηση του πεδίου διοικητικής ευθύνης των ΟΤΑ αλλά και για την ιδιαίτερη πολιτική τους υπόσταση.³⁰ Οι νέες αρμοδιότητες της Τ.Α., οι αυξημένοι πόροι, η χαλάρωση της κρατικής εποπτείας, η νέα συνείδηση και οι αυξημένες προσδοκίες των τοπικών ηγεσιών, τα συμφέροντα που διακυβεύονται σε «τοπικό» επίπεδο, η διαπλοκή και οι πελατειακές σχέσεις που αναπτύσσονται, όλα τα παραπάνω δίδουν νέο περιεχόμενο στην πολιτική ύπαρξη των ΟΤΑ. Οι «τοπικές υποθέσεις» γίνονται πραγματικό και κρίσιμο διακύβευμα της εκλογικής αυτοδιοικητικής αντιπαράθεσης.³¹

Σημαίνουν τα προηγούμενα ότι οι αποκλίσεις δημοτικής και βουλευτικής ψήφου υποδεικνύουν την κατίσχυση της λεγόμενης «αυτοδιοικητικής λογικής»; Η ερμηνεία των αποκλίσεων είναι πολύ πιο σύνθετο πρόβλημα και δεν μπορεί μονοσήμαντα να υπαχθεί στον επεξηγηματικό παράγοντα «αυτοδιοικητική λογική». Ενδοκομματικές αντιθέσεις, ατομικές πολιτικές στρατηγικές, που μικρή σχέση έχουν με την αυτοδιοίκηση (αλλά εκφράζονται στις αυτοδιοικητικές

29. Στο σημείο αυτό, επιβάλλεται μια παρατήρηση. Εάν το πνεύμα και η κουλτούρα του θεσμού έχουν αλλάξει, αυτή η αλλαγή δεν συνδέεται μόνο με τη μεταφορά πόρων και αρμοδιοτήτων. Μια καίρια όψη αυτής της αλλαγής συνδέεται με την *εκλογική και ιδεολογική ήττα της Αριστεράς*. Η μεγάλη εκλογική υποχώρηση της Αριστεράς στην Τ.Α. κατά τα τελευταία 15 χρόνια και η εξασθένηση της ισχύος της εντός του θεσμού αποτελούν δύο από τις πιο σημαντικές εξελίξεις στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Αυτή η μεγάλη υποχώρηση έχει συμβάλει –συγχρόνως ως αιτία και αποτέλεσμα– στην εγκαθίδρυση του νέου (διεκπεραιωτικού και διαχειριστικού) αυτοδιοικητικού πνεύματος.

30. Ν.-Κ. Χλέπας, *Η Πολυβάθμια Αυτοδιοίκηση*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Σάκουλα, 1994, σ. 265.

31. Η απλή και μόνον ανάγνωση των προεκλογικών προγραμματίων ή συνεντεύξεων υποψηφίων δημάρχων, η απλή και μόνο παρακολούθηση έστω και ελάχιστων προεκλογικών συγκεντρώσεων, δείχνει ότι τα τοπικά διακυβέυματα ήταν κεντρικά τον Οκτώβριο 2002 και έδωσαν τον τόνο στη διεξαγωγή των προεκλογικών εκστρατειών. Οι προσκείμενοι στο ΚΚΕ υποψήφιοι ήταν κυρίως εκείνοι που εμφανώς προσέδωσαν έναν περισσότερο «πολιτικό» (versus «τοπικό») χαρακτήρα στις προεκλογικές τους εκστρατείες. Επίσης, στον λόγο των υποψηφίων του ΚΚΕ παραμένει ενεργό το πρότυπο του «αγωνιστή δημάρχου». Βλ. ενδεικτικά τις συνεντεύξεις των Γ. Κατμερτζή (υπ. δημάρχου Καισαριανής), Κ. Τζατζάνη (υπ. δημάρχου Πειραιά), Ν. Ρογκάκου (υπ. Δημάρχου Βύρωνα) στον *Ριζοσπάστη* (6 Οκτ. 2002).

εκλογές), τοπικές (και όχι αυτοδιοικητικές) ιδιαιτερότητες και, βεβαίως, η έκφραση δυσαρέσκειας προς κεντρικές επιλογές της κυβέρνησης (αλλά και της αντιπολίτευσης) βρίσκουν ένα ευνοϊκό πεδίο έκφρασης στον αυτοδιοικητικό εκλογικό στίβο. Οι αποκλίσεις δημοτικής και βουλευτικής ψήφου (αλλά και νομαρχιακής/βουλευτικής ψήφου) δεν αποτελούν συνεπώς ένα φαινόμενο που μπορεί να εξηγηθεί στη βάση των αυτοδιοικητικών διακυβευμάτων. Δεν μπορεί, όμως, να εξηγηθεί και χωρίς αυτά. Το νέο πνεύμα του θεσμού, το νέο πνεύμα λειτουργίας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αποτελεί ένα δεδομένο που επηρεάζει τις εκλογικές αυτοδιοικητικές συμπεριφορές. Η ενίσχυση του ρόλου των αυτοδιοικητικών διακυβευμάτων και της αυτοδιοικητικής αντζέντας συνιστά παράγοντα που σταθερά και συστηματικά ευνοεί –και, λογικά, θα ευνοεί και στο μέλλον– τη διαφοροποίηση αυτοδιοικητικής και βουλευτικής εκλογικής συμπεριφοράς. Βέβαια, η ακριβής επιρροή στη διαφοροποίηση της ψήφου του *stricto sensu* αυτοδιοικητικού παράγοντα δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί. Όμως η επιρροή υπάρχει, είναι σημαντική και, κατά τα τελευταία χρόνια, έχει ενδυναμωθεί. Η ενίσχυση της επιλεκτικής ψήφου οφείλεται και σε αυτή την παράμετρο.

Συνεπώς, η αύξηση της σπουδαιότητας των αυτοδιοικητικών παραμέτρων πρέπει να θεωρηθεί σαν ένας *επιπλέον σημαντικός* παράγοντας που εξηγεί, μεταξύ άλλων σημαντικών παραγόντων, την ενίσχυση της ρευστότητας του «συστήματος αντιπροσωπεύσεων». Ό,τι, συνεπώς, τονίστηκε για τις νομαρχιακές εκλογές ισχύει σε μείζονα βαθμό για τις δημοτικές. Η διαφοροποίηση του εθνικού διακυβεύματος των βουλευτικών εκλογών από τα πολλαπλά –και δύσκολα κατατάξιμα– «τοπικά» «διακυβεύματα» των δημοτικών εκλογών (που δεν είναι πάντα «αυτοδιοικητικά» αλλά, όλο πιο συχνά, είναι και αυτό) επιβεβαιώθηκε σαφώς από το εκλογικό αποτέλεσμα του Οκτωβρίου. Όπως επιβεβαιώθηκε και η απορύθμιση των εκλογικών συμπεριφορών. Όπως επιβεβαιώθηκε και η ισχύς της «οργανωτικής απάντησης», η ισχύς των εθνικών κομμάτων.

4. ΤΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ: Η ΑΝΑΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΡΟΛΟΥ

Η εκλογική αριθμητική των νομαρχιακών εκλογών (και των δημοτικών) διαφέρει –και διαφέρει σημαντικά– από την εκλογική αριθ-

μητική των βουλευτικών. Αυτή είναι η μία, η πρώτη, όψη της πολιτικής πραγματικότητας που κατέγραψαν οι εκλογές του Οκτωβρίου. Δεν διαφέρει όμως δραματικά. Τα κόμματα παραμένουν οι πρωταγωνιστές των εκλογών, οι αδιαμφισβήτητοι και μεγάλοι πρωταγωνιστές, και επιδεικνύουν μια αξιοσημείωτη ικανότητα προσαρμογής στις νέες τάσεις που εμφανίζονται στην Τ.Α. Παραμένουν –εν τέλει– πρωταγωνιστές σε όλους τους τύπους εκλογικής αναμέτρησης (βουλευτικές, νομαρχιακές, δημοτικές και, φυσικά, ευρωεκλογές). Η βασική δομή του κοιμματικού συστήματος παραμένει ισχυρή και δείχνει μια, επίσης αξιοσημείωτη, ικανότητα να απορροφά τους κραδασμούς και να ενσωματώνει τα νέα φαινόμενα και τις νέες τάσεις. Οι βασικές εναλλακτικές λύσεις που «προτείνονται» στους ψηφοφόρους παραμένουν σχετικά σταθερές – και «προτείνονται» σε όλους τους τύπους εκλογικής αναμέτρησης. Αυτή είναι η δεύτερη όψη της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας που κατέγραψαν οι εκλογές του Οκτωβρίου.

Πράγματι, η πολιτική «προσφορά» σε επίπεδο νομού αλλά και σε επίπεδο δήμου συγκροτήθηκε με επίκεντρο τα κόμματα, τις συντεταγμένες δυνάμεις τους και τις στηρίξεις που αυτά έδωσαν. Ακόμη και οι λεγόμενοι «αντάρτες» άντλησαν την όποια δυναμική τους από τη *κοιμματική* τους προέλευση και την *προηγούμενη* κοιμματική τους νομιμοποίηση (γι' αυτό, άλλωστε, ονομάστηκαν «αντάρτες» και όχι «ανεξάρτητοι»). Η συντριπτική πλειοψηφία των εκλεγμένων, ιδιαίτερα στους μεγάλους δήμους, είχε κοιμματικό «χρίσμα». Όποια άλλη ανάλυση παρανοεί τα δεδομένα του πραγματικού εκλογικού αποτελέσματος του Οκτωβρίου.

Η Τ.Α. είναι ένα πεδίο με σημαντικό βαθμό αυτονομίας (κυρίως η πρωτοβάθμια) σε σχέση με το κράτος, τους πολιτικούς της εθνικής πολιτικής σκηνής και τα πολιτικά κόμματα. Αυτή η αυτονομία επιτρέπει τη διαμόρφωση –και έχει ως προϋπόθεση τη διαμόρφωση– *τοπικών* κοιμματικών πολώσεων, *τοπικών* κοιμματικών συμμαχιών («φυσικών» και «ανίερων») στη βάση διακυβευμάτων που διαφέρουν σε αξιοσημείωτο βαθμό από εκείνα της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Τα πιο πάνω δεν σημαίνουν ούτε επιφέρουν τη μείωση ή την απαξίωση του κοιμματικού ανταγωνισμού. Η λεγόμενη *αυτοδιοικητική* λογική (που δεν είναι πάντα «αυτοδιοικητική») δεν υποδηλώνει την ήττα των κοιμάτων αλλά μια εμφανή *αυτονόμηση* (μεγαλύτερη από ποτέ) των τοπικών (κυρίως κοιμματικών) ελίτ από τη κεντρική πολιτική σκηνή.

Ο προσωποκεντρικός χαρακτήρας της θεσμικής θέσης του νομάρχη και του δημάρχου, η άμβλυνση της κρατικής εποπτείας, η ενίσχυση της οικονομικής αυτοτέλειας, καθώς και το εκλογικό σύστημα των δύο γύρων, έχουν συντελέσει στην ενίσχυση του ρόλου της προσωπικότητας σε τοπικό επίπεδο. Ειδικότερα, στην πρωτοβάθμια Τ.Α., η ενίσχυση και αύξηση των αρμοδιοτήτων των δήμων, η διεύρυνση των πόρων τους, έχουν ισχυροποιήσει τη θέση των δημάρχων και έχουν αποτελέσει *τη βάση για την πολιτική τους αυτονομία* και για την άσκηση πολιτικών χωρίς άμεση κεντρική κοιμματική κηδεμόνευση.³² Επίσης, η τοπική πολιτική δίνει σε στελέχη, λόγω ακριβώς των προηγούμενων, ευκαιρίες ανάδειξης και ισχυροποίησης θέσεων, τόσο στο εσωτερικό των κοιμάτων όσο και εκτός των κοιμάτων.³³ Αναδιατάσσεται, κατά συνέπεια, ο εκλογικός ανταγωνισμός, γίνεται πιο σύνθετος, και αναδεικνύονται *πόλοι τοπικής επιρροής* γύρω από προσωπικότητες με σχετικά σημαντικό βαθμό αυτονομίας από τις κεντρικές πολιτικές ελίτ.

Οι εκλογές του Οκτωβρίου 2002 έδειξαν ότι τα κοιμματικά κέντρα δεν αντιδρούν απλώς αμυντικά: τείνουν όλο και *περισσότερο* και όλο και *καλύτερα* να αναπροσαρμόσουν τις επιλογές τους με κριτήριο τις επιθυμίες και τα συμφέροντα («ευγενή» και λιγότερο «ευγενή») των εκλογέων και των τοπικών κοιμματικών τους δυνάμεων, με βάση επίσης τις αναγκαιότητες του όχι πάντοτε προβλέψιμου τοπικού πολιτικού ανταγωνισμού. Η μείωση του αριθμού των λεγόμενων «ανταρτών», και σε νομαρχιακό και σε δημοτικό επίπεδο (ιδιαίτερα σημαντική στους μεγάλους δήμους άνω των 70.000 κατοίκων), δεν θα πρέπει να θεωρηθεί απλώς ως το αποτέλεσμα της εργώδους οργανωτικής προσπάθειας των κεντρικών ηγεσιών να ελέγξουν τις «αιρετικές» υποψηφιότητες και να περιστείλουν τον «ανεξέλεγκτο» εκλογικό ανταγωνισμό. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί απλώς ως το αποτέλεσμα κηδεμόνευσης και χειραγώγησης από το κέντρο των τοπικών και περιφερειακών κοιμματικών οργανώσεων. Μια τέτοια ανάγνωση θα ήταν μάλλον μυωπική, έστω και αν συχνά ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Αντιθέτως, η μείωση του αριθμού των υποψηφιοτήτων κατά κόμμα *αποδεικνύει την ικανότητα των κοιμάτων να παρακολουθούν τις εξε-*

32. Χρήστος Λυριντζής, «Κόμματα και δημοτικές εκλογές. Η ανασυγκρότηση μιας μακρόβιας σχέσης», ό.π., σ. 11, 14, 22.

33. Στο ίδιο, σ. 22.

λίξεις στις τοπικές κοινωνίες και να αναπροσαρμόζουν τη πολιτική τους με βάση τις εκεί ανάγκες. Ο καλύτερος έλεγχος της εκλογικής προσφοράς είναι μια σημαντική διάσταση –οργανωτική και ποιοτική– αυτής της προσαρμογής. Η ανάληψη *επιδιαιτησίας*, στην περίπτωση μεγάλων εσωκομματικών αντιθέσεων, είναι μια κρίσιμη δραστηριότητα –κρίσιμη για τα ίδια τα κόμματα, κρίσιμη επίσης για τον προσδιορισμό του ανταγωνισμού στις τοπικές «σκηνές»– στην οποία επιδίδονται πλέον συστηματικά οι κεντρικές πολιτικές ηγεσίες. Ο μεγάλος αριθμός δημοσκοπήσεων που «παράγεται» προεκλογικά τα κόμματα για να επιλέξουν τον καλύτερο υποψήφιο από τις τάξεις τους είναι μια επιπλέον ένδειξη και του *επιδιαιτητικού* ρόλου που έχουν αναλάβει αλλά και της ικανότητας προσαρμογής τους στις νέες «καταστάσεις». Η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων και η αύξηση των πόρων της Τ.Α., όπως και η κρίση *αποτελεσματικότητας* των εθνικών κομμάτων, δημιουργούν σημαντικές τοπικές εστίες εξουσίας και –βαθμιαί– αλλάζουν τις σχέσεις στο εσωτερικό της κομματικών σχηματισμών προς όφελος των τοπικών ελίτ, κομματικών ή προσκεϊμένων στο κόμμα. Η «χειραφέτηση στο εσωτερικό των κομμάτων» και όχι η «χειραφέτηση ενάντια στα κόμματα» φαίνεται να δίνει τον τόνο των αυτοδιοικητικών εξελίξεων.

Συνεπάγονται τα προηγούμενα «αποδυνάμωση» ή «εσωτερική μεταμόρφωση» των κομμάτων;³⁴ Η απάντηση δεν είναι εύκολη και, ίσως, δεν μπορεί να προσλάβει τη «στεγνή» μορφή απάντησης σε ένα δίλημμα. Ωστόσο, τα μεγάλα ελληνικά κόμματα φαίνεται να «ακολουθούν» την οργανωτική εξέλιξη πολλών ευρωπαϊκών ομολόγων τους: το κομματικό κέντρο ισχυροποιείται και –ταυτόχρονα– οι τοπικές και περιφερειακές οργανωτικές μονάδες αποκτούν *μεγαλύτερη αυτονομία* (με την εξαίρεση της περιόδου των εθνικών εκλογών). Οι ενδιαμέσες βαθμίδες αποδυναμώνονται προς όφελος και των τοπικών και των εθνικών ελίτ ταυτόχρονα (και της άμεσης και χωρίς μεσολαβητές επικοινωνίας μεταξύ των δύο).³⁵ Η οργανωτική δομή αυτού του τύπου χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερες εσωτερικές συγκρούσεις, από μεγαλύτερη σύγχυση ρόλων αλλά και από μεγαλύτερη *αμοιβαία «αδιαφορία»* (και *σταθερότητα* μέσω της

34. Βλ. Ν.-Κ. Χλέπας, «Αυτοδιοίκηση και αποκέντρωση: Προς αναδιάταξη της “ανταγωνιστικής συναλληλίας;”», ό.π., σ. 66.

35. Susan Scarrow, *Parties and their Members: Organizing for Victory in Britain and Germany*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1996, σ. 202-204.

«αδιαφορίας»³⁶. Αυτό ακριβώς το υπόδειγμα «εσωτερικής μεταμόρφωσης» φαίνεται να ενισχύουν –χωρίς να σημαίνει ότι και το προκαλούν– οι εξελίξεις τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση. Η μεταλλαγή της οργανωτικής κουλτούρας³⁷ είναι, ίσως, η σημαντικότερη πτυχή αυτής της νέας οργανωτικής τάξης. Το «πνεύμα» και το «ήθος» της κομματικής οργάνωσης αλλάζει: αποδίδεται μεγαλύτερο βάρος στα πρόσωπα, στις αντιθέσεις και στις συμμαχίες τους, υψηλότερη αξία στα κίνητρα ανταλλαγής και εμφανώς λιγότερο βάρος σε παραδοσιακούς παράγοντες συνοχής όπως οι προγραμματικές επεξεργασίες, οι ιδεολογικές συγκλίσεις και η συλλογική δράση. Οι πρόσφατες εκλογές συνέβαλαν με πολλά παραδείγματα στην καταγραφή αυτού του νέου οργανωτικού πνεύματος.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν έχει αυτονομηθεί (παρά μόνον εν μέρει) από το κομματικό σύστημα το οποίο, για άλλη μια φορά σε αυτές τις εκλογές, έδειξε ότι είναι ισχυρό, ανθεκτικό και ικανό να προσαρμόζεται. Η εκτίμηση μας είναι ότι δεν θα αυτονομηθεί ούτε στο μέλλον. Το εκλογικό σύστημα δυο γύρων και ο περιορισμένος ρόλος των αυτοδιοικητικών αντιπολιτεύσεων δεν ευνοούν (ιδιαίτερα στις μεγάλες πόλεις) την εμφάνιση ανεξάρτητων συνδυασμών ικανών να έχουν διάρκεια. Τα χαρακτηριστικά του εθνικού κομματικού ανταγωνισμού θα εξακολουθούν να προσδιορίζουν –λιγότερο ή περισσότερο– τον αυτοδιοικητικό κομματικό ανταγωνισμό τόσο στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας Τ.Α. όσο –και ακόμη περισσότερο– στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας Τ.Α. Αυτό δεν είναι μειονέκτημα και δεν συνιστά εμπόδιο στη συγκρότηση της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτόνομο και πραγματικό κέντρο εξουσίας. Η συγκρότηση περιφερειακών-τοπικών κομματικών συστημάτων (διαφορετικών από το εθνικό κομματικό σύστημα) δεν αποτελεί, όπως δείχνει η διεθνής εμπειρία, κριτήριο ανάδειξης της Τ.Α. σε δυναμικό πόλο εξουσίας.³⁸

36. Knut Heidar, «Towards Party Irrelevance? The Decline of Both Conflict and Cohesion in the Norwegian Labour Party», στο D. Bell - E. Shaw (επιμ.), *Conflict and Cohesion in Western European Social Democratic Parties*, Pinter, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1994, σ. 96-112.

37. Gerassimos Moschonas, *In the Name of Social Democracy, The Great Transformation: 1945 to the Present*, Verso, Λονδίνο-Ν. Υόρκη 2002, σ. 124 και 143-145.

38. Pierre Martin, «Regionales: des élections sous influence, en voie d'émancipation?», στο Elisabeth Dupoirier (επιμ.), *Régions. La croisée des chemins*, Presses de Science Po, Παρίσι 1998, σ. 255-256.

Συνεπώς, τα χαρακτηριστικά και η βασική δομή του εθνικού κοινοματικού συστήματος θα εξακολουθήσουν κατά πάσαν πιθανότητα να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις «βασικές εναλλακτικές λύσεις» που προσφέρει ο αυτοδιοικητικός στίβος. Ωστόσο, στο εσωτερικό μιας βασικής και σχετικά σταθερής δομής κοινοματικών συσχετισμών, οι *à la carte* εκλογικές συμπεριφορές των ψηφοφόρων, η μεταβλητότητα των κοινοματικών επιρροών και στοιχήσεων ανάλογα με το είδος της εκλογικής αναμέτρησης, η ανάδειξη νέων, έστω και βραχύβιων, «παικτών» και, εν τέλει, η αυτονόμηση της μιας εκλογής από την άλλη είναι –και φαίνεται ότι θα συνεχίσουν να είναι– ισχυρές. Οι νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου 2002 επιβεβαίωσαν και τις προηγούμενες τάσεις και τις δυνάμεις που αντιτίθενται σε αυτές. Επιβεβαίωσαν και την εκλογική απορύθμιση και τα κληρονομημένα πρότυπα εκλογικής συμπεριφοράς, επιβεβαίωσαν και την ανθεκτικότητα των εθνικών εκλογικών συσχετισμών και τη ρευστότητα των κατά τόπους εκλογικών σωμάτων και στοιχήσεων. Οι αυτοδιοικητικές εκλογές έφεραν στο φως ένα σύνθετο τοπίο αντίρροπων συχνά τάσεων, μερικώς όψεις του οποίου επιχείρησε να αναδείξει η παρούσα εργασία.

Οι εκλογές δεύτερης τάξης ήταν και είναι ένα ιδιότυπο πεδίο «μάχης» ανάμεσα σε αντιφατικές συχνά επιρροές: χαρακτηρίζονται από την ένταση –και τις αντινομίες– που προκαλεί η επένεργεια δύο «δυναμικών»: η πρώτη τείνει να προσδώσει σε αυτές τις εκλογές χαρακτηριστικά εκλογών πρώτης τάξης και η δεύτερη τείνει να αρνηθεί αυτά τα χαρακτηριστικά. Αυτή η «εσωτερική» ένταση καταγράφηκε με ευκρίνεια και ανάγλυφο τρόπο στις πρόσφατες νομαρχιακές και δημοτικές εκλογές. Οι εκλογές του Οκτωβρίου 2002, περισσότερο από ό,τι οι αντίστοιχες του 1998 και του 1994, θα λέγαμε ότι προσιδιάζουν, όπως ίσως όλες οι εκλογές δεύτερης τάξης, στον άνθρωπο-λύκο του Hermann Hesse, του οποίου «το ένα μέρος πάντα αναγνώριζε και επιβεβαίωνε αυτό που αρνιόταν και πολεμούσε το άλλο».